

Pomogáts Béla

NÉGY ORSZÁG MAGYAR ÍROI A MAGYAR IRODALOMRÓL

**Az Erdélyi Helikon 1930-as
ankétja**

A magyar irodalom helyzetét és jövőjét számtalan ankét és tanulmány vitatta meg, különösen 1918 után, midőn irodalmunk geográfiai egysége felbomlott s a magyar irodalom négy szomszédos ország társadalmi, politikai és kulturális keretei közé került. Ez a helyzet egyszersmind a szomszédos „magyar irodalmak” párbeszédét is eredményezte, már csak azért is, mert új módon kellett megfogalmazni a magyar kultúra egységének tudatát. Ennek a dialógusnak érdekes és beszédes példája az az ankét, amely az Erdélyi Helikon hasábjain zajlott le 1930 januárjában magyarországi, illetve romániai, jugoszláviai és csehszlovákiai fiatal magyar írók között.

A Romániában, Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Helikon korán felismerte annak fontosságát, hogy nem szabad elszigetelődnie a szomszédos államok magyar kultúrájától, illetve a kelet-közép-európai népek: románok, szerbek, horvátok, szlovákok művelődésétől. Indulásától (1928) kezdve, Áprily Lajos (1928—1929), majd Kuncz Aladár (1929—1931) szerkesztése idején módszeresen foglalkozott az egymás szomszédságában élő magyar irodalmakkal s kereste a kulturális egység módozatait. Így rendszeresen figyelemmel kísérte a vajdasági magyar irodalom eseményeit. Erdélyi munkatársai közül különösen Szentimrei Jenő foglalkozott gyakran a vajdasági írók műveivel. S természetesen hangot kaptak a Helikonban maguk a vajdasági magyar írók is; legtöbbször Szenteleky Kornél, Csuka Zoltán és Fekete Lajos. A kölcsönös kapcsolatok akkor váltak élénkebbé, midőn a folyóirat külföldi képviselőket szervezett, s a szomszédos országok magyar irodalmának egy-egy nevesebb képviselője vállalkozott a „külföldi szerkesztő” feladataira. (Budapesten, repatriálása után, Áprily Lajos, Jugoszláviában Szenteleky Kornél, Csehszlovákiában Sziklay Ferenc). Különösen Kuncz Aladár szorgalmazta, hogy e „külföldi szerkesztők” érdemi munkát végezzenek, s kapcsolatokat építsenek ki a Helikon és az egymás szomszédságában élő magyar irodalmak között. Kuncznak távolabbi tervei voltak: a magyar kisebbségi irodalmak műhelyének szánta a kolozsvári folyóiratot. (Sőt egy időben az európai kisebbségi kultúrák szemléjének megteremtésére törekedett.)

Az ő gondolata volt, hogy az Erdélyi Helikon szólaltassa meg a négy országban élő magyar irodalom fiatal képviselőit a magyar irodalmak

nemzetiségi és egyetemesebb feladatairól. E vállalkozással egyszerre kívánta szolgálni a magyar irodalom országok szerint elkülönült változatainak dialógusát és az induló írói nemzedék ügyét. „Az Erdélyi Helikon kiszélesedett programjához híven — hangzik az ankét bevezetőjében — az alábbiakban nyilatkozatsorozatot közöl az utódállamok és Magyarország fiatal magyar íróinak tollából. Ezzel az egyetemes magyar irodalmi megnyilatkozással csak hangsúlyozni akarjuk azt, hogy a mai magyar irodalmi szellemnek nem elég csak a vele közvetlenül érintkező népek irodalmi életével s a nyugateurópai áramlatokkal bensőséges érintkezésben élnie, hanem feltétlenül szoros kapcsolatot kell az egyes utódállamokbeli magyar irodalmi területeknek egymás között és az anyaország irodalmával fenntartaniok. Így alakulhat ki egy bizonyos egyetemes magyar irodalmi szemlélet, amelyre a legfőbb célkitűzésekben: különösen a formák és a kritikai távlat kérdéseiben feltétlenül szükség van.” Az ankét ennek megfelelően tizenkét magyar írot szólaltatott meg: Romániából Balázs Ferencet, Dsida Jenőt, Jancsó Bélát és Ormos Ivánt, Jugoszláviából Csuka Zoltánt és Fekete Lajost, Csehszlovákiából Darkó Istvánt és Győry Dezsőt, végül Magyarországról Hevesi Andrást, Ignotus Pált, Illyés Gyulát és József Attilát. Látnivaló, hogy a nemzedék kiváló, a későbbiekben vezető szerepet játszó tagjait.

A „Fiatal magyarok — Vallomások és vélemények a magyar irodalom hivatásáról” című ankét az új magyar irodalom feladatait és lehetőségeit fogalmazta meg. Olyan nemzedék nevében beszélt, amely eleve leszámolt a korábbi generációk illúzióival, s abból a tényből indult ki, hogy a magyar kultúra négy szomszédos államban él, s ez megszabja kapcsolatait, együttműködését a szomszédos népek irodalmaival. Valamennyi nyilatkozó elutasította a világháború után restaurált polgári társadalmat s ennek a társadalomnak a nacionalizmusát. Valamennyien a korábbi — társadalmi, etikai és esztétikai — normák felbomlását érzékelték, s nem is kívántak közösséget vállalni a konzervatív restauráció normáival. A legtöbb indulattal talán Illyés Gyula fogalmazott: „hányinger fog el — mondta — a szédítő ürességek felett”. S éppen ezért valamennyien egy új módon értelmezett közösségi szolidaritásban látták a fejlődés feltételét. Csuka Zoltán, Jancsó Béla, Győry Dezső és Illyés, ha más-más módon és más-más hangszerelésben is, az író közösségi elhelyezkedésének morális kényszeréről nyilatkozott. József Attiláét idézzük e nyilatkozatok közül: „...nyűgös és alázatos kisbérese vagyok az eljövendő tisztultabb társadalmi berendezkedésnek”.

A cselekvő közösségi elkötelezettség etikáját fogalmazza meg Csuka Zoltán nyilatkozata is, amelyet dokumentum-értéke miatt most teljes szövegében idézünk: „Írói hitvallásom: a ma írója szervesen tartozzék a tömegekhez, érezze meg vérük lüktetését, lázukat, szenvedéseiket és fájdalmukat és ha írógépéhez ül, azzal a tudattal írjon, hogy felelős minden szóért, nem csak az államügyész előtt, hanem — ami tán még nehezebb és fontosabb — a tömegek és az utódok előtt is. És ezért verítéke sebb ma százszorosán a sorsa minden írónak és nehezebb főleg a kisebbség nyelvén dolgozó íróembernek. Mi minden idegszálunkkal írunk és minden mondatban meg kell éreztetnünk sokszor még azt is, hogy most

erősebb-e a vérnyomásunk, vagy gyöngébb. Ezért áll hozzánk olyan közel a líra és ezért van az, hogy például nálunk is annyi a lírikus. A kisebbségi író kapocs az uralkodó többség irodalma és kultúrélete felé is, de egyúttal az a véna, amelyen át a másik ország és minden ország minden kisebbségének friss vére beléje és rajta keresztül a saját kisebbségébe áramlik. Hogy az együttműködést miképp képzeljük el, arról nehéz beszélni, főleg nekünk, vajdasági íróknak, akik saját kulturális állásaink kiépítésével vagyunk elfoglalva. Kezünkben a téglá és a malterozó kanál és ha összekötetésre gondolunk, elsősorban minden ember (minden még megmaradt jóakarató ember) közös kapcsa jut eszünkbe és nekünk még annyi elszakadt kapcsunk van magunk között is. De az idő és kisebbségi sors egynevezőre hozott sokunkat és úgy hisszük, ugyanígy hoz egynevezőre erdélyi, szlovenszói, de sok magyarországi író társunkkal is. Ez az egy nevező pedig ma talán a legnehezebben elérhető dolog és elsősorban nekünk kell hinni abban, hogy »ez a hitünk valóságra válik«. Mert ez a közös nevező minden nép, minden emberének megértése és összekapcsoló szabadságszeretete. Hinni szeretnénk, hogy így is lehetne.”

Azok között a feladatok között, miket a fiatal generáció írói a magyar irodalom számára kijelölnek, kitüntetett helyet foglal el a nemzeti-ségi tagoltságban élő magyar kultúra alapvető közösségének szolgálata. A közös nyelvi alapon és közös hagyományokon épülő művelődés geográfiai széttagoltsága tekintetében ugyanis a magyar kultúra egészen sajátos típust jelent a modern kultúrák között. Eltekintve attól a ritka esettől, hogy egy nyelv és egy ország határai azonosak (pl. Svédország, Bulgária) a nyelvi határok és az országhatárok általában nem esnek egybe, s ezért azonos nyelven belül a kultúra többféle változata is kialakulhatott. Történhetett ez úgy, hogy több állam beszéli ugyanazt a nyelvet (pl. az angolt, a spanyolt, a franciát, a németet). És történhetett úgy is, hogy az anyanyelvi nemzet kultúrája mellett egy- vagy több nemzetiségi művelődés alakult ki a történelmi körülmények hatása nyomán. Például az újjörög irodalomnak van egy alexandriai (egyiptomi) változata, az olasznak egy svájci, a romának egy moldáviai (és jugoszláviai), stb. A magyar művelődés sajátos helyzetét az jellemzi, hogy viszonylag szerény etnikai bázisához képest rendkívüli mértékben tagozott geográfiailag: a magyar kultúra magyarországi törzse mellett korunkban a jugoszláviai, a romániai, a csehszlovákiai és (1945 óta) a kárpát-ukrajnai magyar művelődés és irodalom van jelen. Ilyen méretű tagolódás érthető módon követeli meg azt, hogy az egymástól intézményeiben független, ám közös anyanyelvre, közös kulturális és történelmi hagyományokra épülő művelődések időnként megfogalmazzák kapcsolatukat és kijelöljék azt a közös alapot, valamint azokat az átfogó kereteket, amelyekhez ragaszkodniok kell, ha nem akarnak teljes mértékben eltávolodni egymástól. Ez az „eltávolodás” amúgy is igen nehéz lenne néhány emberöltő leforgása alatt. Hiszen még az évszázados különfejlődés során keletkezett kanadai vagy svájci francia irodalom is ragaszkodik az egyetemes francia kultúra közös hagyományaihoz, történetileg kialakult törvényszerűségeihez.

Az egymás mellett élő magyar irodalmak is egy tágabban értelmezett magyar kultúra közösségébe illeszkednek, még akkor is, ha időn-

ként különállásukat vagy különfejlődésüket hangoztatják. (A különállás ugyanis legfeljebb a magyar művelődés egyik-másik tagjával szemben lehetséges, a magyar nyelvű művelődések közösségének rendszerével szemben alig elképzelhető.) Az erdélyi Helikon 1930-as ankétja jól példázza és dokumentálja azt, hogy a magyar nemzetiségi irodalmak hőskorának: az irodalomalapítás, a kultúraszervezés szakaszának lezárultával miként látták az akkor induló (s ma már klasszikusnak számító) generáció tagjai a magyar irodalmak egymáshoz való viszonyát és általában a magyar művelődés tágabban értelmezett közösségének és egységének helyzetét. Szinte valamennyien törekedtek arra, hogy megfogalmazzák ezt a viszonyt és ezt a helyzetet. Elsősorban természetesen a nemzetiségi magyar irodalmak képviselői, akik számára közvetlen feladatot és kényszert jelentett a kisebbségi író és irodalom szerepének s lehetőségeinek tisztázása. Darkó István, a kitűnő szlovákiai regényíró például így fogalmazott: „A korszerűség magában foglalja a legmagasabb színvonalú követelményeket, a szétdaraboltsággal járó lelki különfejlődés tekintetbevételét, a széttagoltan élő magyar néptörödékek nemzetiségi és szociális helyzetének a megállapítását és végül mindezeknek az egységbeállítását az egyetlen fogalmat jelentő magyar lelkület szempontjából munkaerőnk emelésére, megnyugtatásunkra, lelki egyensúlyunk visszaszerzésére befelé és európai értékünk kinyilvánítására kifelé. (...) A sokféle szórt magyarságot szellemi egységbe hozni mindegyre nehezebb. Sok veszély fenyeget ezen a téren és bizonyos, hogy ezek elhárítása az összefogó irodalom feladata.”

Fekete Lajos pedig, aki a Vajdasági Írás szerkesztőjeként küldte el nyilatkozatát, a következőképpen foglalja össze a kisebbségi magyar irodalmak feladatait (dokumentum-értéke következtében az ő nyilatkozatát is teljes szövegében idézzük): „A magyar irodalom történetének lapjain tíz év óta egy gazdagon értelmezhető fogalom vált ismeretessé: az utódállamok magyar irodalma, amivel együtt jelent csak teljes egészet az a dús vegetáció, amely a világirodalomban a magyar írást jelenti. Irodalmunknak ez az erősen lombosodó oldalhajtása új színeivel, új életet jelentő nedveivel ma talán teljességében ki sem fejezhető lendületét jelenti a nagy magyar törzs kulturális gazdagodásának, s ezért hiszem, hogy a magyar irodalom jövődjének nagyhorizontú álmát álmodja az, aki a Trianontól számított irodalmunk participálódásában nem a magyarnyelvű kultúra széthullását, hanem messzi ívelő beteljesedését hiszi. Szükségszerűen következik ezek után, hogy ennek az irodalomnak a sokarcú életművészi szemlélése mellett, megváltozott sorsunkat kifejezni lehet csak egyetlen programja. (A lecsatolt területek magyar íróinak ezzel a programmal egy szellemi szinten való találkozása egy egységes, nagy magyar folyóiratban volna lehetséges.) Ebben a programban egyesített új szemlélet kitöltése főleg az utódállamok irodalmára vár, egyrészt azért, mert az új állami alakulatok kisebbségeként a függés helyzetében szenvedélytelenebb, tehát objektívebb képét adhatja megváltozott sorsunknak, mint a magyarhoni irodalom, másrészt illeténcük életünknek közvetlenebb átélője is, tehát művészibb, de programszerűtlenebb is és így elhíhetőbb erejű. Amikor a magyar irodalom, mint szerves egész az

önmaga egyetlen törzsével a nyelvünkön írott minden kultúrát egyedül jelentette, jóval színtelenebb volt, mint a történetek ama sorsdöntő lépeése után, ami a szerves egységet kényszerűleg részelte, egyben a végek egyéni arculatát is eredményezte: hovatovább erdélyi, szlovenszkói és vajdasági magyar irodalom, tehát a részek egymástól is elhatárolható, élő fogalmát teremtette meg. Ez a megszületés a nagy törzstől való függetlenülés sorrendjében történt aszerint, amint a központi vérkeringés hiányát az egyes területek feléreztek. Ez a különvaló élet nem csak az irodalom, de az elszakadt területek magyarságának is külön életét teremtette meg — és állapítsuk meg azt is, hogy sokban jótékonyan teremtette meg, — mert amíg a központi magyar kultúrát jelentő Budapest csak a közvetlenebb vidék fejlődésére vetett jótékony sugarakat, addig az így decentralizálódott kultúránk a fejlődés lehetőségeit ott is kiépíteni igyekezett, ahova a fejlődés legfontosabb dokumentuma: a könyv, csak nagyritkán, vagy egyáltalán el sem került. Ezekkel az érvekkel és célkitűzésekkel úgy vélem mindenre feleltem, amire hozzám az Erdélyi Helikon anktétja kérdést intézett, legfeljebb magam tehetnék fel még egyetlen kérdést, ami ennyi kérdés után szinte magától kívánczik ide: milyen a kapcsolat, a viszony a centrális magyar irodalom és a maga erejéből, verítékkel, küzdelemmel megteremtett utódállamok magyar irodalma között? Mivel azonban, úgy hiszem, itt az utóbbi részről súlyos panaszok hangozhatnak el — talán mégis máskor és más helyen essen szó eről.”

Fekete Lajos eme utóbbi kérdése, amely a „centrális” magyar irodalom és a nemzetiségi magyar irodalmak viszonyára vonatkozik, az egész anktétot áthatja; mások is keresik rá a feleletet. A kisebbségi írók számára természetesnek tetszik az irodalom közösségi elkötelezettsége, hiszen olyan közegből valók, amelyben az irodalom a közösség tudatának első (esetleg egyetlen) kifejezője, Németh László ismert szavaival: „a szellemi élet mindenese”. S ezért a nemzetiségi létben fejlődő magyar írók némi bizalmatlansággal tekintenek a kor magyarországi irodalmára, legalábbis ennek polgári irányzataira. (Darkó István határozott formában fogalmazza meg ezeket az érzéseket és kételyeket.) A kisebbségi magyar irodalmak munkásai általában a közösségi tudatnak azokat a gondolatait szólaltatják meg, amelyek a „népi” mozgalom eszmekörének sajtójai. Valóban, van egyféle egybeesés a nemzetiségi magyar irodalom néhány műhelyének és a „népi” mozgalomnak az ideológiája között. A mészkői parasztok között letelepedő, faluszociográfiát (*Rög alatt*) író erdélyi Balázs Ferenc, a népi értelmiséget szervező, ugyancsak erdélyi Jancsó Béla vagy a szlovákiai Sarló vezetői közé tartozó Győry Dezső lényegében hasonló módon látja a magyar társadalom, illetve a kelet-közép-európai együttélés problémáinak megoldását, mint Németh László vagy a „népi” mozgalom más ideológusa. Még abban is egymás szellemi rokonai, hogy az ő mestereik is: Ady, Móricz és Szabó Dezső.

A népi elkötelezettségnek, a közösségi felelősség vállalásának azonban vannak romantikus következményei is. Győry Dezső vagy Jancsó Béla, midőn határozott és progresszív irodalompolitikai programot fogalmazott, egyszersmind a magyar kultúra „különleges” európai hivatását is

körvonalazta. Németh László a *Magyarság és Európában* a kelet-európai kultúrák nagy történelmi pillanatára következtetett, ők — harsányabban és kevesebb megfontoltsággal — a magyaréra. „Egyetlen nép marad — írja Győry Dezső —, amelyekre komoly várakozással nézhet a messiástváró szem: a magyarság. Ha a magyarság nem lesz képes ezt a világtörténelmi misszióját betölteni, az európai kultúrválság századokra stabilizálódik s elmocsarasodik”. „A magyarság kulturális egységének — fejtegeti Jancsó Béla — egyetlenegy biztosítéka van és ez: az a tudat, hogy a magyar léleknek világrendeltetése van.” Még ha arra gondolunk is, hogy a „magyar misszió” ezeknek az íróknak a tudatában és szótárában azzal a kisebbségi etikával, „vox humana”-val azonos, amelynek akkoriban Fábry Zoltán volt az összefoglalója és propagátora, akkor is romantikusnak és szertelenül túlzónak tetszik e fogalmazás.

Szerencsére Kuncz Aladár, a szerkesztő is tudta ezt, s ezért Győry Dezső és Jancsó Béla nyilatkozatai mellett közli Ignotus Pálét és Hevesi Andrásét, melyek mintegy polémiát folytatnak az előbbi kijelentések romantikus túlzásaival. Különösen Hevesi ítéli meg indulatos kritikával a nemzeti hivatástudat mitikus felduzzasztását, már-már az 1928-as „Ady-revizíó” szellemében vonva kétségbe azt a forradalmi küldetés-tudatot, amelyet Ady költészete hozott és hagyott örökség gyanánt. „Tisztázni kell — mondja — a »magyar átok« különös, barbár miszticizmusát, melyet a mai nemzedék, sajnos úgy kérődz fel, mint egy kényszerképzet, a fajiség egészségtelen és félművelt tömjénezését és azt a durva és felületes optimizmust, mely Ady próféta-szavai, tragikus gesztusai mögött rejtőzik, midőn a magyar faj természetes, ősi képességeit százszorosan túlbecsülve, a »harmincmillió magyar«-nál sokkal kártékonyabb illúzióknak lökte oda Magyarországot. Le kell számolni azzal a nacionalizmussal, amely egy romantikus evolúcionizmus misztikus fogalmain épül föl: a faj csodálatos életerején, korlátlan lehetőségein, rejtett kincsein és más eféléken; amely öröklött organizáció helyett az egyének képességeiben bizakodik; amely a jövőbe bámul, ahelyett, hogy átélné a hagyományok eleven folyamát. Ez volna feladatunk kritikai része.”

Még Illyés Gyula is a túlságos hivatástudat ellen emel szót, persze az előbbi nyilatkozatnál megfontoltabb módon, midőn arról beszél, hogy a különböző erkölcsi programoknak erősen megkopott a hitele, s az ízlés egyelőre biztosabb iránytűt jelent, mint azok az ideálok, amelyeknek nehezen lehet kiismeri a valóságos természetét. Hevesi, Ignotus és az erdélyi Ormos Iván európai tájékozódást és határozottabb, korszerűbb világirodalmi műveltséget kíván; s Illyés is az esztétikai kultúráról s a nyomában kifejlődő józanabb ítéleterőtől, megfontoltságtól várja a későbbi erkölcsi megújulást. „Az esztétikum, mint etikum — írja —, ez amely hajdan merőben művészi világnézetnek számított, hitem szerint útban van afelé, hogy az egész társadalom világnézete legyen, míg — tán épp ebből — nem alakul ki egy etikai közösség.” Ez az állásfoglalás jellegzetesen az 1929-es Illyésé, aki éppen most lépett rá arra az útra, amely a művészi forradalomtól a határozottabb közéleti felelősségvállalásig vezet.

Az Erdélyi Helikon ankétjából nem hiányzott tehát a vita sem. A fia-

tal nemzedék különböző világnézetű és pártállású képviselői fejtették ki véleményüket, nem csoda, hogy a nézetek olykor ütköztek egymással. A szerkesztő vállalkozása éppen ezáltal lehetett sikeres: a nemzedék változatos világát sikerült szóra bírnia. Így tudta dokumentálni azt, hogy négy ország fiatal magyar írói miként vélekednek a nemzetiségi és az egyetemes magyar kultúra feladatairól, helyzetéről és jövőjéről. Az ankét, mondhatnók, „szerencsés” pillanatban történt: a kisebbségi magyar irodalmak éppen túljutottak az irodalomszervezés áldozatos küzdelmein, s már bizonyos eredmények és intézmények birtokában vethettek számot feladataikkal, fogalmazhatták meg terveiket; a fiatal generáció írói pedig akkor léptek fel elhatározóbb módon és nemzedéki összefogásban valamennyi szomszédos magyar irodalom területén. Ez az „irodalomtörténeti pillanat” alkalmas volt arra, hogy a modern magyar irodalom „második” generációja a geográfiailag és kulturálisan tagozott egyetemes magyar irodalom lényeges problémáit vesse fel, s érdemben tárgyalja az irodalmi fejlődés aktuális feladatait. Kár, hogy a történelem a későbbiek során már nem adott lehetőséget arra, hogy még egyszer összeüljön a négy szomszédos ország legjobb magyar íróinak „kerekasztala”.

